

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Codex Hammurapi megtalálásának 60. évfordulóján. (Jog és könyvtár az ókori Közel-Keleten).¹ 60 évvel ezelőtt, 1901—1902 telén Susában, az ókori Elam fővárosában a francia régészeti misszió ásátása egy három részre tört diorit oszlopot hozott napfényre. Az összeállítás után 2¼ m magas, fallikus formájú kő felső részén egy relief a napisten, ŠAMAŠ előtt imádkozó HAMMURAPI babiloni királyt ábrázolja. A relief alatti előlapon és az egész hátlapon a törvényeket tartalmazó felirat övben elhelyezkedő, ékírásos szövege foglal helyet. A törvényszöveget bevezető prológos és a befejező epilógus a törvénykönyv keletkezésének körülményeit, a törvényhozó indítékait és a törvényhozás korát közli. Az oszlopot Babilonból Susába elhurcoló elamita király, valószínűleg ŠUTRUK-NAHḪUNTE az oszlop bázisán a feliratból öt vagy hat sort lekapartatott, nyilván azzal a céllal, hogy ide a saját dicsőítését hirdető szöveget véssesse. Ez a felirat azonban sohasem készült el, viszont a HAMMURAPI törvényszövegben emiatt keletkezett hiányt azóta a törvényekről készült másolatok alapján sikerült pótolni, ill. az eredeti szöveget helyreállítani.²

A CH-t megőrző susai oszlopot Párizsba szállították és a Louvre-ban helyezték el. Első (francia nyelvű) kiadása még 1902-ben napvilágot látott³, azóta pedig úgyszólván minden művelt nemzet nyelvére lefordították.⁴ Az egész tudományos világot a lelkesedés láza járta át a CH megtalálásának hírére, és hozzátehetjük, hogy ez a lelkesedés teljesen jogos volt.⁵ A legrégebbinek számító törvénygyűjtemények, amelyek addig ismertek (az ótestamentumi törvények, az ó-görög törvények, a 12 táblás törvény) nemcsak sokkal kisebb terjedelműek voltak a CH-nál, amely 282 §-t tartalmaz, hanem jóval későbbi korból is származtak. A CH azonban nemcsak mint a történelemből

¹ A szövegben és a jegyzetekben előforduló rövidítések: AASOR = *Annual of the American Schools of Oriental Research*; AfO = *Archiv für Orientforschung*; AJA = *American Journal of Archeology*; ANET = PRITCHARD, B.: *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*. Princeton, 1955²; BASOR = *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*; CH = *Codex Hammurapi*; CRAI = *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*; JA = *Journal Asiatique*; JCS = *Journal of Cuneiform Studies*; JJP = *Journal of Juristic Papyrology*; LRS = *Leipziger Rechtswissenschaftliche Studien*; LSS = *Leipziger Semitische Studien*; MDP = *Mémoires de la Délégation en Perse*; Or = *Orientalia*; RA = *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*; RIDA = *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*; VDI = *Veštník Drevnej Istorii*; ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.

² Vö. részletesen DRIVER, G. R.—MILES, J. C.: *The Babylonian laws*. Vol. 1. Oxford, 1952. 27. 1.

³ SCHELL, V.: *Code des lois (droit privé) de Hammurabi, roi de Babylon*. MDP IV. 1902.

⁴ A legfontosabb kiadások áttekintése DRIVER, G. R.—MILES, J. C.: *The Babylonian laws*. Vol. 2. Oxford, 1955. 1. 1.

⁵ VOLTERRA, E.: *Diritto romano e diritti orientali*. Bologna, 1937.

ismert legrégebb és egyben az ókor legnagyobb törvénykönyve követelhetett magának kiemelkedő jelentőséget. Azok a fejlett társadalmi viszonyok és jogelvek, amelyek HAMMURAPI törvényeiben fellépnek, felülmúlták a többszáz évvel későbbi, MÓZESnek tulajdonított törvényhozás színvonalát, sőt fejlettségük tekintetében a régi görög és római kodifikáció emlékeit is megelőzték.⁶

A CH megtalálása óta eltelt 60 év alatt az ókori Közel-Keletre vonatkozó ismereteink hatalmas arányokban kibővültek. Ez alatt az idő alatt jelentősen fejlődött és alapvetően átalakult a tudomány álláspontja a babiloni jogra vonatkozóan is, amelynek a század elején HAMMURAPI törvénykönyve úgyszólván egyetlen reprezentáns forrása volt a törvényhozás területéről. Az már a HAMMURAPI-sztlé megtalálásakor nyilvánvaló volt, hogy olyan fejlett társadalom és jog, amilyen az 1. babiloni dinasztia alapítójának törvényeiben megjelenik, csak hosszú fejlődés eredményeképpen jöhetett létre. Az ásatások, amelyek a CH felfedezése után a korábbinál nagyobb lendülettel folytatódtek Mezopotámia romvárosainak helyén, lépésről-lépésre feltárták a babiloni hegemonia előtti Mezopotámia kultúráját, amely a šumer nép nevéhez fűződik.⁷ Két-százezernél több šumer nyelvű ékirásos táblát és táblatöredéket tárt fel a kutatás, amelyek az i. e. 3. évezred közepétől kezdődően képet adnak a šumer kultúra, elsősorban pedig a gazdasági és jogélet fejlődéséről. Ami a CH felfedezésekor még csak feltevés volt, a šumer emlékek ismeretében várakozáson felül beigazolódott. Az okmányok tízezrei bőségesen szolgálták bizonyítékokkal arra, hogy a Babilonia uralmát megelőző történeti korszakokban a šumerek gazdasági, társadalmi és jogi fejlettsége semmivel sem maradt el az amorríta uralkodóház alatti Babilon mögött.⁸ Ilyen körülmények között inkább érdeklődést, mint meglepetést keltett, hogy alig néhány évvel a CH megtalálásának 50. évfordulója előtt, úgyszólván egyszerre adtak hírt a tudósok két, a CH-nál régebbi eredetű joggyűjtemény létéről: a *Lipit Ištar Codex*⁹ és az *Ešnunna Codex*¹⁰ felfedezéséről. Néhány évvel később, 1953-ban egy újabb HAMMURAPI előtti

⁶ Vö. VOLTERRA: *i. m.*, Ua.: *Introduction à l'histoire du droit romain dans ses rapports avec l'Orient*. Arch. Hist. Droit orient. IV. 1949. 47. l. Ua.: *Storia del diritto romano e storia dei diritti orientali*. Riv. ital. Scienze giurid. 1951. 134. l. Ua.: *Les rapports entre le droit romain et les droits de l'Orient*. RIDA. 3e Série. Tome 2. 1955. 135. l.

⁷ Az ásatások történetét helyek szerint áttekinti PALLIS, S. A.: *The antiquity of Iraq*. Copenhagen, 1956. 340. p.

⁸ Vö. DÁVID Antal: *Babel és Assur*. 1—2. Bp. 1926—1928. SCHMÖKEL, H.: *Geschichte des alten Vorderasien*. Leiden, 1957. (Handbuch der Orientalistik II. Bd. 3. Abschnitt.) D'JAKONOV, I. M.: *Obscsesztvennij i goszudarsztvennij sztroj drevnego Dvurca*. 1. P. Šumer. Moszkva, 1959. STRUVE, V.: *Goszudarsztvo Lagas*. Moszkva, 1961. KOSCHAKER, P.: *Keilschriftrecht*. ZDMG. N. F. 14. 1935. 1. l.

⁹ A *Lipit Ištar Codex*, amely Isin királyáról, LIPIT IŠTARRól (i. e. 1873—1863 vagy 1868—1857) kapta nevét, első F. R. STEELE-féle kiadása (AJA 52. 1948. 425. l.) a LUTZ-nál közölt (*Selected Sumerian and Babylonian texts*. Philadelphia, 1919, University Museum, University of Pennsylvania. Publications of the Babylonian Section I. 2.) — korábban šumer családi törvényeknek tartott — 3 tábla, a philadelphiai múzeum F. R. STEELE és S. N. KRAMER által felfedezett 3 táblája és a Louvre-nak egy ékirásos töredéke szövegén épül fel. A prologuson és epilóguson kívül 38 cikkelyt tartalmaz. Az újabb kiadás, mely E. SZLECHTER nevéhez fűződik, már új töredékeket is figyelembe vesz, és 43 cikkelyt foglal magában (RA LI. 1957. 57., 177. l., LII. 1958. 74. l.)

¹⁰ Az *Ešnunna Codex*, Ešnunna város jogkönyve, megnyugtatóan nem igazolt feltevések szerint BILALAMA vagy DADUSA király nevéhez fűződik. Szövege két táblán (A—B) két változatban került elő (az egyik 1937-ben, a másik 1947-ben) Tell Harmalban (az ókori Šaduppum közelében). A törvény két változata között nemcsak ortográfiai és grammatikai, hanem jogi szempontból is mutatkoznak eltérések. Az akkad nyelven írott szöveg a prologuson kívül 60 cikkelyt tartalmaz. Első kiadása A. GOETZE érdeme: *The laws of Ešnunna discovered at Tell Harmal*. Sumer. IV. 1948. 63. l. További kiadásai ugyancsak tőle: J. B. PRITCHARD. ANET 1955. 161. l. AASOR XXXI. 1956.

törvénykönyv felfedezésére figyelt fel a tudományos világ: URNAMMU király törvénygyűjteményére, a *Urnammu Codexre*.¹¹

A három újonnan felfedezett jogi kódex — ha nem is jelentékeny prioritással — megfosztotta a *CH*-t „az ókor legrégibb törvénygyűjteménye” címtől. Ezen felül az *Ešnunna Codex* és az *Urnammu Codex* abban is haladottabbak, mint a *CH*, hogy büntetőjogukban fejlettebb jogrendet képviselnek: a talio helyett a törvényes elégtétel, a *compositio legalis* elvét juttatják érvényre. Egyébként mind a *Lipit Ištar Codex*, mind pedig az *Ešnunna* és *Urnammu Codex* rendelkezései sok tekintetben megegyezők a *CH* jogszabályaival.¹² Mindenesetre ezek az újonnan felfedezett törvénykönyvek bőségesen szolgálnak bizonyítékkal arra, hogy *HAMMURAPI* törvényhozása a korábbi *šumer*-akkad jogfejlődés talaján állt, és annak inkább összegezője és egyzettetője volt, de semmi esetre sem radikális megreformálója. Ami pedig a *CH* jelentőségét illeti, a nála régebbi joggyűjtemények felfedezése után: ha a „legrégibb” jelzőt el is veszítette, továbbra is az ókor legnagyobb és egyben legjelentősebb törvénykönyve maradt. Megtalálásának 50. évfordulóján változatlan fontosságát a legjelentősebb kutatók éppen úgy elismerték, mint azok az új kiadásai is, amelyeket ebből az alkalomból jelentettek meg.¹³

A *CH* történeti, jogi, nyelvészeti stb. fontossága mellett a saját korában mint jogalkotás és egyben mint minden új jogalkotás mintaképe jutott rendkívüli jelentőségre. Ez utóbbira az jellemző, hogy nem maradt meg a babiloni állam határai között, hanem messze túljutva azokon, nemzetközi fogalomná vált. Az ókori Kelet jogtudománya, ha a megelőző nagy *šumer* jogalkotásokat nem is hagyta figyelmen kívül, első sorban a *CH*-ra épült, amelynek jogelvei állandóan iránymutatók maradtak a számára. A *CH*-nak ez a jelentősége az ókori keleti jogtudomány és jogi tanítás szempontjából a mi számunkra különösen azért fontos, mert kapcsolatos a könyvtárakkal, és egyben bele is világít e könyvtárak életébe.

A *CH*-ról fennmaradt egykorú és későbbi másolatok — mint arra már utaltunk — tették lehetővé azt, hogy az elmiak által elpusztított szövegrészt pótolják, ill. helyreállítsák. Azok a filológiai kutatások, amelyek a *CH* lacunájának a pótlását célozták, arra az eredményre jutottak, hogy e másolatok, illetőleg töredékek jelentősége jóval nagyobb, mint kezdetben hitték. A *CH* másolatainak egymással és a Louvre-ban őrzött susai sztelé szövegével való összehasonlítása olyan meglepő felfedezésekhez vezetett, amelyek a Susában talált *HAMMURAPI*-oszlop jelentőségét új megvilágításba helyezték.

¹¹ A III. Ur-i dinasztia alapítója, URNAMMU nevéhez fűződő kódex töredékeit több, mint 60 éve találták meg, de csak 1952-ben fedezte fel őket az istambuli Nippur szövegek között S. N. KRAMER (*The Oldest laws. The Scientific American*. 188. 1953. 26. l. *The Univ. Mus. Bull. Univ. Pennsylvania. Philadelphia*. 17. 2. 1952. 23. l.), akinek az *Urnammu Codex* első kiadását köszönhetjük. (KRAMER, S. N.—FALKENSTEIN, A.: *Ur-Nammu Law Code. Or N. S.* 23. 1954. 40. l. Újabb kiadás: SZLECHTER, E.: *RA* XLVII. 1953. 1. l., XLIX. 1955. 169. l.)

¹² Vö. KLIMA, J.: *New discoveries of legal documents from pre-Hammurabian times.* Arch. Orientalni. XIX. 1951. 37. l. UA.: *Zu den Neuentdeckten Gesetzesfragmenten von Ur-Nammu.* Arch. Orientalni. XXI. 1953. 442. l. UA. *JJP* VII—VIII. 1953—1954. 384. l. UA. *Iura*. V. 1954. 413. l. BOYER, G.—SZLECHTER, E.: *Introduction bibliographique . . . II.* RIDA 3e Série. Tome 3. 1956. 46. l. SZLECHTER, E.: *Les anciennes codifications en Mésopotamie.* RIDA 3e Série. Tome 4. 1957. 74. l.

¹³ Vö. NOUGAYROL, J.: *Les fragments en pierre du Code Hammourabien.* (I.) *JA* 245. 1957. 340. l. A *CH* megtalálásának 50. évfordulóján közreadott legfontosabb kiadások DRIVER-MILES már idézett, kiváló munkáján kívül D'JAKONOV, I. M.—MAGAZINER, Ja. M.: *Zakoni Hammurabi, carja Vavilona.* (1792—1750 gg. do n. e.) *VDI* 1952. No. 3. 225. BERGMANN, E.: *Codex Hammurabi. Textus primigenius.* Roma, 1953.

J. LASSØE dán assziriológus egy tanulmányában áttekintést adott a *CH* ismert 33 töredékéről, és megvizsgálva őket arra a következtetésre jutott, hogy két különálló csoportra oszthatók.¹⁴ Az egyik csoportba tartozók (főként az ó- és új-babiloni töredékek) a susai sztéléét követik, míg a másik csoport tagjai (a kasszita, közép-asszír és új-asszír másolatok) egy ettől eltérő jellegű felirathoz kapcsolódnak.

LASSØE dolgozatával szinte egyidőben J. NOUGAYROL egy töredéket tett közzé (a British Museum ASSURBANIPAL könyvtárához tartozó gyűjteményéből), amely a *CH* prólogusát tartalmazta, azonban a Louvre-ban őrzött sztéléjétől részben eltérő formában.¹⁵ Ebből a szerző azt a következtetést vonta le, hogy a Louvre-ban őrzött sztélé nem tekinthető a *CH*-ről fennmaradt másolatok, ill. töredékek kizárólagos forrásának, hanem fel kell tételeznünk azt, hogy rajta kívül a *CH*-ről még egy vagy esetleg több felirat készült. Különösen meggyőzően szól a NOUGAYROL-féle feltevés mellett az, hogy három esemény, amelyet a susai (Louvre-i) sztélé prólogusa tartalmaz, az új töredékből hiányzik. Ez pedig csak úgy magyarázható, hogy a *CH*-nak ez a redakciója, amelyről a NOUGAYROL által felfedezett másolat készült, előbb jött létre, mint megtörténtek azok az események, amelyekről a susai (Louvre-i) oszlop prólogusában szó van. NOUGAYROL ezek alapján feltételezi, hogy az ő általa közölt töredék és a susai (Louvre-i) oszlop feliratának keletkezése között legalább 5 évnyi időszak telt el.

LASSØE és NOUGAYROL kutatásaiból az a megtámadhatatlannak látszó következtetés vonható le, hogy a *CH*-ről már HÁMMURAPI életében (legalább) két változat készült, amelyek közül a Susában talált (jelenleg a Louvre-ban őrzött) redakció az újabb keletű. Ez utóbbi HÁMMURAPI uralkodásának 34. évében jött létre, kb. i. e. 1694-ben.¹⁶

Az a nagyfontosságú eredmény, hogy a susai (Louvre-i) sztélé nem tekinthető a *CH* archetípusának, szükségyszerűen kihatott a HÁMMURAPI törvények legújabb kiadásainak filológiai megalapozására is. Bár e kiadásokban a *CH* szövegének alapja természetesen továbbra is a susai sztélé maradt, a másolatok, ill. töredékeik a korábbi-nál jóval nagyobb szerephez jutottak, mivel a törvények kiadói most már a *CH* archetípusának a rekonstrukciójára törekedtek.¹⁷

Önként felvetődik a kérdés, hogy a *CH* redakcióiról készült másolatok, ill. töredékek, amelyeknek száma LASSØE összeállításában 33-at tesz ki, milyen célból készültek? Valószínű, hogy a *CH* kőbe vésett másolatai¹⁸ — legalábbis többségükben — a nagy nyilvánosság tájékoztatására voltak hivatva. Ezeket olyan helyeken állították fel, ahol a törvénykezés folyt, hogy bírák és pereskedők számára egyaránt hozzáférhetőek legyenek. Más volt a helyzet a táblákra írt törvénytáblákkal, amelyek nem szolgálták a közhírtételt, hanem kétségtelenül egy szűkebb réteg számára készültek.

Egy rendkívül alapos tanulmányban, amely az Aššurban (1904—5-ben) feltárt könyvtár anyagát a ninivei (jelenleg a British Museumban őrzött) könyvtár állományával vetette egybe, E. WEIDNER grazi assziriológus azt a problémát vizsgálta, hogy milyen kapcsolat áll fenn állományuk szempontjából az aššuri és ninivei könyvtárak között.¹⁹ Megállapításainak érvénye — nézetem szerint — nemcsak a fenti két könyvtárra terjed ki, hanem általában a babiloni-asszír kultúrszféra könyvtárait. E. WEIDNER mindenekelőtt megcáfolja azokat a rendkívül magas számadatokat, amelyeket a ninivei

¹⁴ JCS IV. 1950. 173. l.

¹⁵ CRAI 1951. 42. l. RA XLV. 1951. 67. l.

¹⁶ Vö. CARDASCIA, G.: *Histoire des institutions et des faits sociaux*. Paris, 1955.

36. l.

¹⁷ Vö. DRIVER—MILES és BERGMANN már idézett kiadásait.

¹⁸ Vö. NOUGAYROL. JA. 245. 1957. 339. l., 246. 1958. 143. l.

¹⁹ Die Bibliothek Tiglatpileasers I. AfO 16. 1952/53. 197. l.

AŠŠURBANIPAL-féle könyvtárról hoztak forgalomba.²⁰ Ezek a számok szerinte részben abból keletkeztek, hogy ugyanannak a műnek különböző táblákon fennmaradt töredékeit önálló egységekként vették számba, másfelől pedig abból, hogy a British Museum katalógusa sok olyan táblát is a ninivei könyvtárhoz számít, amelyeket nem Ninivében találtak. Az előbbieknél is nagyobb hibaforrásként esik latba azonban a számszerűség megállapításakor, hogy a ninivei levéltár és könyvtár anyaga a British Museum-ban őrzött gyűjteményben nincsen szétválasztva. E. WEIDNER szerint e gyűjtemény összallományának legalább a fele eredetileg a levéltárhoz tartozott, úgyhogy az AŠŠURBANIPAL könyvtárhoz tartozó táblák valódi száma semmiképpen sem haladja meg az ötezret.²¹

Már Br. MEISSNER vizsgálat alá vette a babiloni és asszír levéltárak és könyvtárak állományának összetételét,²² és E. WEIDNER kutatásai az ő megállapításait részben alátámasztották, részben továbbfejlesztették. A levéltárakban voltak elhelyezve — az ő kutatásai szerint — mindenekelőtt a magánokmányok hatalmas tömegei, a királyok építkezéseire vonatkozó feliratok stb., míg a könyvtárakban találtak helyet a királyok törvényei, az udvarra és a háremre vonatkozó rendeletek, az irodalmi és vallási szövegek, a nyelv tanulását elősegítő művek, szótárak stb.

Már az előbbieik alapján valószínűnek tűnik, hogy a *CH*-ről készült másolatok, legalábbis többségükben, a királyi és papi könyvtárakban voltak elhelyezve. Rendeltesükkel kapcsolatban kézenfekvőnek látszik, hogy egyebek mellett oktatási célokat szolgáltak. Mint arra több példa is mutat, a jogi oktatás fontos szerepet kapott a babiloni-asszír nevelésben, amely a tanulók kezébe, más szövegek mellett, jogi szövegeket is adott.²³ Természetesen a pedagógiai célok mellett és azokat megelőzve igényelték a törvények és királyi rendeletek ismeretét a bírák, akiknek tisztjét hosszú időn keresztül papok látták el, de *HAMMURAPI* kora óta ezt a tisztet a királyi hivatalnokok vették át.²⁴ A pedagógiai és a törvénykezési gyakorlat emberein kívül azonban volt Babilonban és Asszíriában még egy réteg, amely a maga munkájában nem nélkülözhetette a törvényekről és rendeletekről készült másolatok állandó használatát: a jogtudósoké.

Konkrét adataink mindaddig hiányoznak arra, hogy a jogtudomány virágzott volna a babiloniaknál és asszíroknál, vagyis hogy a joggal nem pusztán gyakorlati, hanem elméleti érdeklődéstől vezetettve foglalkoztak volna ezeknek a népeknek az írástudói.²⁵ A *HAMMURAPI* előtti törvényhozásnak a *CH*-vel való összehasonlítása, továbbá az új-babiloni törvényeknek a tanulmányozása azt mutatja, hogy a törvényeszerkesztés elmélete korán kifejlődött Mezopotámiában. Ha elfogadjuk W. SEAGLE feltevését, amely szerint a törvények kibocsátása megelőzte a magánosok számára készült jogi dokumentumokét,²⁶ a jövő régészeti kutatásaitól a mezopotámiai törvény-

²⁰ BEZOLD G.: *Catalogue of the cuneiform tablets of the Konyunjik Collection of the British Museum*. I—V. London, 1889. UA.: *Bibliothek und Schriftwesen im alten Ninive*. Zentralbl. Bibliothekswes. 21. 1904. Vö. MILKAU, Fr.: *Geschichte der Bibliotheken im alten Orient*. Leipzig, 1935. 57. l. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. III. 1. Wiesbaden, 1955. 44. l.

²¹ Vö. *Afo* 16. 1952/53. 198. l.

²² *Babylonien und Assyrien*. II. Heidelberg, 1925. 331. l.

²³ MEISSNER: *i. m.* 324. l.

²⁴ CUQ, E.: *Études sur le droit babylonien*. Paris, 1929. 339. l. WALTHER, A.: *Das altbabylonische Gerichtswesen*. Leipzig, 1917. LSS VI. 4—6. LAUTNER, I. G.: *Die richterliche Entscheidung und die Streitbeendigung in dem altbabylonischen Prozessrechte*. Leipzig, 1922. LRS 3., CARDASOIA, G.: *i. m.* 50. l.

²⁵ Vö. BOYER, G.: *Contribution à l'histoire juridique de la 1re dynastie babylonienne*. Paris, 1928. UA.: *De la science juridique et de sa méthode dans l'ancienne Mésopotamie*. Semitica 4. 1951—1952. 5. l.

²⁶ *Weltgeschichte des Rechts*. München—Berlin, 1958. 104. l.

hozás olyan emlékeinek a feltárását remélhetjük, amelyek jóval korábbiak a máig ismeretknél. De a jelenleg rendelkezésre álló mezopotámiai törvényhozási emlékek is elegendő bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy a hivatalos jogalkotásnak, ill. a törvényszerkesztésnek a tradíciói, amelyeket a *CH*-ből ismerünk, már jóval *HAMMURAPI* kora előtt kialakultak. Így a prológus és epilógus használata már a *CH* előtti törvénygyűjteményekben is megjelenik, és ugyanígy megfigyelhető az is a babiloni-asszír joggyakorlatban, hogy az új törvények megszerkesztésekor az ugyanabban a tárgyban hozott korábbi törvények fogalmazásához olyan mértékig ragaszkodtak, hogy a rajtuk történt változtatások szinte interpolációknak hatnak.²⁷ Ha a babiloni jogtudomány messze is maradt a római mögött az elmélet, a jogelvek kidolgozása tekintetében: kétségtelen, hogy megvolt a maga tudományos módszere, amely azonban idegenkedett az absztrakcióktól, és elsősorban a gyakorlati élet szükségleteihez és változásaihoz igazodott.

A babiloni és asszír jogtudósok működése, melyre a még kiadás alatt álló források és az újabb ásatásoktól várható dokumentumok a mainál bizonyára több világosságot fognak árasztani, nézetünk szerint egyik fő indítéka volt annak, hogy a régebbi és egykorú törvényekről és jogszabályokról másolatokat készítsenek, és ilyen módon előmozdítsák a joggal való intenzív foglalkozást. Fennáll a valószínűsége annak is, hogy a jogi szövegek másolását képzett jogászok végezték. Miután nemcsak az eredeti törvényszövegeket, hanem — amennyiben eddigi adatainknak hinni lehet — a róluk készült másolatokat is a könyvtárakban őrizték, valószínű, hogy a jogtudósok tevékenysége is túlnyomórészt a könyvtárban folyt, ahol legkönnyebben hozzáférhetek kutatási anyagukhoz. Az a már említett tény, hogy a *CH*-ről 30-nál több másolat maradt ránk (és ez a szám bizonyára még növekedni fog) alátámasztja azt a nézetünket, hogy a jogtudomány és jogi oktatás legjelentősebb forrása az ékirásos jogélet fennállása alatt *HAMMURAPI* törvénykönyve volt.

FERENCZY ENDRE

Két adalék a hazai „mozgó” könyvtárak történetéhez. A „mozgó” könyvtárak (közművelődési autók) ma már a könyvtári munka nélkülözhetetlen eszközei. A hazai első „mozgó” könyvtárak megírásra váró történetéhez két adalékkal járulok hozzá.

1. BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem kultúrpolitikai törekvéseiről sokat írtak. Kétségtelenül ő az első magyar uralkodó, aki mai értelemben vett kultúrpolitikát csinált. Tudatosan arra törekedett, hogy a nemzeti közműveltség általános színvonalát emelje. Maga könyvszerető, önmagát olvasással is állandóan művelő uralkodó volt. Köztudomású dolog, hogy a bibliát huszonhatszor olvasta el, de más könyvekben is szorgalmasan búvárkodott.

Bizonyosnak vehetjük azt is, hogy lépéseket tett a portán a Bibliotheca Corvina visszaszerzése érdekében. Nagy összeget ígért a töröknek, hogy MÁTYÁS király könyvtárának Konstantinápolyba szállított s a budavári palotában visszamaradt köteteit megkaphassa. Ezt a tiszteletreméltó szándékát azonban, sajnos, nem tudta megvalósítani. BETHLEN Gábor gyulafehérvári udvarában szép könyvtárat gyűjtött össze. BARSÍ Mihály bibliothecariusának, udvari könyvtárosának 100 forint volt az évi fizetése. (Ugyanannyit kapott, mint az „egyik scola mester”. BÖJTÍ Gáspár udvari historicus

²⁷ KOSCHAKER, P.: *Rechtsvergleichende Studien*... Leipzig, 1917. BOYER, G.: *De la science juridique*... Semitica. 4. 1951—1952. 5. 1.

azonban 200, a német ötvös 500, az olasz ötvös pedig nem kevesebb, mint 800 forint évi fizetést kapott.¹⁾

BETHLEN Gábor könyvszeretetére jellemző, hogy sem az uralkodás sokféle gondjai, sőt a táborozás fáradalmai közepette sem feledkezett meg az olvasásról, ismereteinek fejlesztéséről.

ACSÁDY Ignác jegyzi meg róla²⁾, hogy a könyvek hí kísérői, szívesen látott szórakoztatói voltak még hadjáratain is. *Külön kocsi* készítettett, amelybe kedvenc könyveit rakatta, be, és amelyet mindenhová magával vitt, hogy sohase legyen olvasmány nélkül.

BETHLEN Gábor könyvtár-kocsija kétségtelenül egyike az első hazai „mozgó” könyvtáraknak.

2. A másik mozgó könyvtár üzembehelyezése feltehetőleg az 1848—1849. évi magyar szabadságharc időszakára esik.

Írott tény, hogy a szabadságharc legválságosabb napjaiban ALMÁSY Pál, a „képviseletiház” alelnöke Pesten 1849. június 26-án VASVÁRI Károlyt „a” képviseletiházhoz könyv ’s alirattárnokká” nevezte ki³⁾ 800 pengő forint évi fizetéssel.⁴⁾

VASVÁRI (akinek működéséről eddig más adat nem áll rendelkezésre) volt tehát az első kinevezett országgyűlési könyvtáros.

VASVÁRI kinevezése arra a napra esett, amikor a magyar minisztertanácsban a hadügyminiszter szükségesnek tartotta, hogy a cári haderő betörésével kapcsolatban az országra váró veszedelmet egész terjedelmében feltárják a nép előtt. Június 29-én késő este a minisztertanács úgy határozott, hogy Pestet sorsára hagyja, és székhelyét Szegedre helyezi át.⁵⁾

A jelek ugyan arra mutatnak, hogy VASVÁRINAK nem volt módjában állását elfoglalni, még kevésbé lehetett szó arról, hogy meg is kezdje rendes hivatali működését, miután július első napjaiban az országgyűlésnek és a kormánynak Szegedre kellett menekülnie.⁶⁾

Mégis fel kell tételeznünk, hogy az újonnan kinevezett országgyűlési könyvtárnok is az országgyűléssel együtt ment Szegedre. Azt pedig bizonyossággként kell elfogadnunk, hogy az országgyűlésnek törvényhozói munkájában szüksége volt mindarra a könyvanyagra (elsőrendű jogi forrásgyűjteményre), amely a tételes magyar törvényeket és egyéb jogszabályokat tartalmazta.

Úgy vélem tehát, nem tekinthetjük merő lehetetlenségnek (sőt nagyon is lehetséges), hogy a szabadságharc országgyűlésének „mozgó” könyvtára talán egyetlen pántos ládában tette meg az utat Pestről Szegedre s onnan tovább.

TOMBOR TIBOR

¹⁾ RADVÁNSZKY B.: *Udvartartás és számadáskönyvek. I. k. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Bp. 1888. 229—231. l.: Bethlen Gábor gyulafehérvári udvarának fizetési lajstroma 1628 körül: „Consignatio universorum conventionariorum.”

²⁾ *Bethlen Gábor és udvara.* Bp. 1890. 248. l.

³⁾ *Közlöny.* 1849. jún. 28. 143. sz. 534. l.

⁴⁾ NAGY M.: *Tájékoztató.* „A Magyar Országgyűlés Könyvtárának katalógusa ?.” *Közigazdasági és pénzügyi irodalom.* Bp. 1932. VII—XII. l.

⁵⁾ MÁRKI S.—BEKSICS G.: *A modern Magyarország (1848—1896).* 340. l.

⁶⁾ NAGY M.: *i. m.* X—XI. l.

Ismeretlen kéziratos Magyarország-térkép. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában, raktárrendezési munkálatok közben egy régi, kisméretű, 390×284 mm nagyságú kéziratos Magyarország-térkép került elő. Ez a TIRION Isac: *Nuova carta del regno di Ungheria e della Transilvania* (Amsterdam, é. n.) című, s SZÉCHÉNYI Ferenc egykori könyvtárából származó, most TM 6935 jelzetű rézmetszetes térkép hátlapjára volt rákasírozva. Ez a kéziratos térkép nemcsak a kartográfia, de az általános történet szempontjából is érdeklődésre tarthat számot.

Magyarországot és a szomszédos országok területét nyugaton Steyr és Laybach (Ljubljana), északon Eperjes (Prešov), keleten Schesb[urg] (Segesvár, Sighișoara), Fogaras (Făgăraș) és a bulgáriai Nicopoli (Nikopol) — tehát nagyjából a 25. hosszúsági fokig — délen pedig a szerbiai Pirot és a Narenta vonaláig — tehát nagyjából a 43. szélességi fokig — ábrázolja. A névírás folytonossága a széleknél többször megszakad, amiből a térkép hiányosságára lehet következtetni, s arra is, hogy előbb, a TIRION-féle térkép hátlapjára való felkasírozás előtt (ami valószínűleg még a XVIII. század végén vagy a XIX. elején történt) még nagyobb területet ábrázolhatott.

Szerző, tervező, rajzoló neve, cím vagy lépték nincsen rajta. Fokhálózata sincsen. Lehetséges azonban, hogy eredetileg volt — a most már hiányzó — keretén fokbeosztása. Ez annyival is valószínűbbnek látszik, mert a többi korbeli hasonló tárgyú térképhez képest jobb, s nehezen képzelhető el, hogy ne matematikai módszerrel készült volna. Összehasonlító méretaránya Buda—Debrecen távolságot véve alapul kb. $1 : 2\,050\,000$, Buda—Bécs távolságot véve kb. $1 : 2\,690\,000$. A méretarány tehát, mint a korbeli térképeken általában, nem állapítható meg pontosan.

Topográfiaját tekintve korához képest — a XVIII. század első éveire tehetjük keletkezését — figyelemre méltó javulás mutatkozik rajta. Nem követi az előbbi térképek addig szinte következetes hibáját: a Duna-vonal északnyugat-délkeleti irányú egyenes ábrázolását, azt a hibát, amely dominál a török elleni felszabadító háborúk korának kartográfiajában. Nem kisebb térképészek munkáin tér vissza minduntalan ez a tévedés, mint VISCHER N., DE WITT, STIER, KREKWITZ, SANSON, CORONELLI; sőt, még HEVENESI sem tudta magát elődei hatásától emancipálni. Ezen a térképen a Duna Esztergomtól keletre egy nagyobb kanyarral észak-déli folyásirányt vesz fel. A többi folyók irányának feltüntetése is — a Marost kivéve — nagyjából helyes. A hegyrajz is sokkal áttekinthetőbb, mint a kortárs kartográfusok térképein. A kis kéziratos térkép készítője nem tüntette fel a dombvidékeket, ami sok más térképen megtévesztésre adott alkalmat, hanem csak a magashegységeket. Így szerepelnek művén az Alpok Bécestől dél-nyugatra elterülő nyúlványai, a Kárpátok teljes vonulata, a Radnai- és a Bihari havasok, majd a Stara Planina szerb—bolgár határvidékének és a Dinári Alpoknak a hegyvonulatai. A rajzoló tehát korának geográfusaihoz mérten feltűnően tisztában volt az egyes hegyvidékek jelentőségével.

Magyarországi részeit tekintve, azonnal felismerhető, hogy nem a korábbi forrásanyagra támaszkodó, mint inkább meglehetősen önálló műről van szó. Mutat ugyan némi rokonságot Johann Christoph MÜLLER 1709. évi Magyarország-térképével, de inkább csak abban, hogy e kis térkép készítője is felismerte ugyanazokat, a korábbi kartográfusok által rendre elkövetett hibákat, s iparkodott őket kijavítani.

Hogy önálló munkával van dolgunk, azt elárulja a MÜLLER térképétől jelentősen különböző névírás is. Viszonylag kis térképén 9 dunántúli, 12 felvidéki, 13 duna-tiszaközi, 6 tiszántúli, 8 északkeleti, 17 erdélyi, 11 horvát- és szlavonországi és 7 temesközi, összesen 83 helységet tüntet fel, nem számítva a szomszédos országok városait, valamint két nyugat-dunántúli várost, melynek jelölése megvan, csupán nevét felejtette el odaírni. E városok névírása jelentősen különbözik MÜLLER térképétől. Feltűnő, hogy a városneveknél gyakran találkozunk az u betű helyett franciás ou-val (pl. Stulweisenbourg,

Presbourg, Weisenbourg), sőt más francia tervezőre következtetni engedő írásmódokkal is. (Pl. Jula = Gyula, Tegeu = Técső, Poncide = Bonchida stb.) Elég jól kellett ismernie a városok fontosságát, mert a feltüntetett helységek részben valóban a legnagyobbak, részben pedig stratégiai, bányászati, gazdasági-adminisztratív vagy közéleti jelentőségük miatt voltak nevezetesek a XVIII. század elején. Lokalizálásuk is meglepően jó a legtöbb esetben a korbeli hasonló térképekéhez képest.

Van a térképnek egy feltűnő vonása, ami miatt figyelmünket különösen magára vonja. Ez pedig a következő: Érsekújvártól dél-délnyugati irányban Nagykanizsáig, majd tovább délre a Száváig, a Száva folyó vonalán Belgrádig, innen a Dunán és a Tiszán fel Szegedig, innen a Maroson, majd Aradon, Lippán és Karánsebesen át a Déli-Kárpátokig, innen a Kárpátok vonalán fel Munkácsig, majd a Nagybánya és Szatmár környékén levő beöblösödés megkerülésével Ónodon és Egeren át vissza Érsekújvárig szaggatott vonal húzódik, melyet mindenütt vastag sárgászöld határvonalszínezés kísér. E határvonalszínezéssel egységbe van foglalva a keleti Dunántúl, Szlavónia nagyobb része, az egész Duna-Tisza-köz, a Tiszántúl, Erdély és a Partium legnagyobb része, valamint a Bükk, a Mátra vidéke és Nógrád. Temesvár és Belgrád tornyai félhóddal jelzettek: a Temesköz kívül esik a határvonallal bezárt területen. Világos, hogy a határvonal az 1699-iki karlócai békében a töröktől elfoglalt, s Erdély 1687. évi megszállásával császári kézre került területeket zárja körül. Néhány helynév (Ónod, Bonchida stb.) szereplése arra mutat, hogy a Rákóczi függetlenségi harc idejéből való, mindenesetre 1718 előtti, mert az ezévi területgyarapodás még nem szerepel rajta. A „Hungaria” és „Partes Regni” felírás átfut a határszínezésen.

Felvetődik tehát a kérdés: ki és miért készítette ezt a térképet, ki volt az, aki Johann Christoph MÜLLERTől láthatóan függetlenül, nagyjában ugyanabban az időben javította ki az előbbi kartográfusok tévedését, s ugyanakkor bizonyos politikai-történetírói célt kívánt a visszafoglalt területek térképen való rögzítésével is szolgálni. A számbajöhető két legnépesebb és legvalószínűbb kategória: az oktató szerzetesek és a hadmérnökök közül inkább az utóbbiak közt sejtjük a térkép tervezőjét. Szerzetesek, kivált jezsuiták kétségtelenül foglalkoztak ebben a korban kartográfiával hazánkban. HEVENESI Gábor érdeklődése erre is kiterjedt: a hagyatékában fennmaradt kéziratok magyar megyei atlasz (a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában) azonban nem mutat számottevő rokonságot e Magyarország-térképpel. Annál inkább némelyik, hasonló korú részlettérkép az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állományából, amelynek szerzője ismeretlen, de bizonyosra vehető, hogy hadmérnök volt, mivel erőd-térképeket ebben a korban leginkább csak ők készíthettek. A császári seregben sokan szolgáltak olasz, de lotharingiai vagy vallon-francia műszaki tisztnek is: e beosztásokban többségben is voltak a németek felett. Meglehet, hogy egy császári szolgálatban álló francia anyanyelvű hadmérnök műve ez a kis térkép, aki esetleg valamilyen készülő — de talán soha el nem készült — memoárhoz mellékletnek szánta a török elleni felszabadító háború történetéhez. De nincs kizárva az sem, hogy RÁKÓCZI valamelyik francia hadmérnöke volt az alkotó, aki talán Párizsnak szánta tájékoztatásul a rivális nagyhatalom területgyarapodását bemutató térképet.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN